

OSMANLI SARAY SANATI EKOLÜNDE SANATÇILAR VE HALI ÜRETİMİ

Öğr.Gör. M. Önder Çokay
Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi

Ottoman Palace Style Artists And Carpet Manufacture

Carpet, kilim and the other textiles are traditional art of Turkmen-Yoruks', which answer their need. That was the same in Ottoman principality. While the principality transformed to an empire, it set up a kind of organization to answer the palace's needs. There were different kinds of artists in that organization, as well as decorators. In the course of time they have added "Kalice Bafan-ı Hassa" organization who made silk prayer rugs. It is believed that they were living in "Kaliceciler" region which is at Fatih Halıcilar Street today. At 19th century, as a result of palace's needs over again, Feshane and Hereke Factory were set up to answer their needs.

Halı, kilim ve benzerleri, Osmanlı Beyliği'nde bir Türkmen geleneği olarak zafı ihtiyaçları karşılamanın yanı sıra ihtiyaç fazlasını pazarlamak amacıyla dokunmaktaydı. Bunu ortaya koyan bazı bilgilere Aşıkpaşaoğlu'nun "Tevârih-i Âl-i Osmân" adlı eserinden ulaşılmaktadır.¹ Burada 13. yüzyılın ikinci yarısında Söğüt- Domaniç arasında yaşantısını sürdüren Osman Bey'in oymağının, yayladan dönerken Bilecik Tekfuru'na armağan olarak peynir, halı ve kilim verdiği belirtilmektedir. Osmanlı Beyliğinde bir Türkmen sanatı olarak var olan halı ve benzer diğer üretim, beyliğin devlete dönüşmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır.

Bütün büyük devlet ve imparatorluklarda sultanların, devletin ileri gelenlerinin himayesinde toplanan sanatkarlar kurumsallaşarak ve o devletin gelenek-göreneklerine göre bir ekol oluşturarak sanatlarını yapmaktaydılar. Kök aynı olmasına karşın Herat, Tebriz, Bağdat ekollerinin oluşması buna bir örnek olarak gösterilebilir. Osmanlı'da da böyle olmuş, devlet olmanın gereği

1 Faruk Sümer, "Anadolu'daki Türk Halıcılık Tarihine Dair En Eski Bilgiler", Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Halıları Özel Sayısı, İstanbul, 1984, s.48.

teşkilatlanma, halk edebiyatı, divan edebiyatı gelişimine paralel halk sanatı, saray sanatının oluşumuna zemin olan yeni kurumların varolmasına yol açmıştır. Bu çağında devlet olmanın zorunlu bir haliydi. Bu oluşumda kurulan teşkilatlardan biri de, sarayın zatî ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan “Ehl-i Hıref” (saray meslek ustaları) kurumudur. Bu kurumda habbâzin (ekmekçi), çilingir, mürekkepçi, kuyumcu gibi 45 çeşit meslek veya sanat erbabı görev yapardı. Konumuzla ilgisi olan “Nakkâşân-ı Hâssa” da bir bölük halinde bu gruplardan biridir. Buradaki nakkaşlar genel olarak; kitap sayfaları üzerinde çalışanlar, her tür dokumalar konusunda çalışanlar, pişmiştoprak- çini konusunda çalışanlar ve mimarlık konusunda çalışanlar olmak üzere ihtisaslaşmışken, bir konuda çalışan bir nakkaş başka bir konuda da eser verme serbestisine sahipti. Buradan anlaşılacağı gibi Nakkaşhâne; devri içinde Osmanlı tarzı bir tasarım merkezi durumundaydı (Resim: 1). Bir teşkilat içinde olmak, üslup beraberliğini sağlamış, bu da saray sanatı ekolünün oluşmasına neden olmuştur. Burada hazırlanan tasarımlardan kitap sanatları haricindekiler, özellikle çini ve büyük ölçekli halı tasarımları Anadolu’da şöhret yapmış Kütahya ve Uşak’taki atölyelere gönderilir ve uygulanırdı.² Aynı yüzyıldaki çini ve saray halılarının desenleriyle Uşak kaliteli saf seccâde şeklindeki câmi halılarının üslup beraberliği de bunu ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti’nin kuruluş aşamasında, nakkaşların yeterli sayıda olmaması nedeniyle bir kısım sıkıntılar çekilmiş, bunun aşılmasında da vezirlere çini kaplarla ziyafet veren ünlü Hacı İvaz Paşa (öl. 1429) nın büyük rolü olmuştur. Bu bağlamda Hacı İvaz Paşa, saray hizmetinde çalıştırılmak üzere Osmanlı ülkesine yabancı ustaları davet ederek, bu sorunun çözülmesi yönünde büyük gayretler sarfetmiş, ayrıca devşirme olarak saraya alınan Acemi oğlanlarından yetenekli olanların Nakkâşhane’deki ustaların yanında yetiştirilmesine de çalışmıştır.

Bu gayretler sonucu oluşmaya başlayan Nakkaşlar Cemaati’nin ilk baş nakkaşının Özbek asıllı Baba Nakkaş (asıl adı Mehmed İbn Şeyh Bayazıt) olduğu sanılmaktadır. Baba Nakkaş’ın, Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II. Bayazıt’ın musahibi ve başnakkaşı olduğu ve Fatih Sultan Mehmed’in kendisine Çatalca yakınlarında Kutlubey köyünü arpalık olarak verdiği bilinmektedir.³ Baba Nakkaş’ın Herat Ekolü’ne mensup olduğu ve Hatâî üslûbunu getirdiği sanılmaktadır. Dolayısıyla Uşak halılarıyla, saray halılarında görülen ve Hatâî üslûbu (Resim:2) denilen çiçekli desenler Herat ekolü ile ilişkilerin bir yansımasıdır. Zira bu üslûba adını veren çiçek, Doğu Türkistan’da Hatay kentinde özel olarak yetiştirilmektedir. Uşak halılarına yansıması ise; büyük ölçekli halıların, örneğin Süleymaniye, Selimiye gibi camilerin halılarının tasarımlarının saray nakkaşları tarafından hazırlanıp, dokuma işlemleri için Uşak’a gönderilmelerinden kaynaklanmaktadır.⁴ Saray halılarında olduğu gibi Uşak halılarında da görülen bu hatâî üslubuna yine Osmanlı ekolü hakimdir (Resim: 6). Bunda da etken, Osmanlı zevk ve beğenisinin nakkaşlar üzerindeki etkisinin yanı sıra, halı

² Oktay Aslanapa, Türk Halı Sanatının Bin Yılı, İstanbul, 1987, s.103.

³ “Baba Nakkaş”, Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi, İstanbul, 1969, cilt: 2, s.28.

⁴ Bkz. d. not. 3.

dokuma ustaları olmuştur. Çünkü o devirlerde halı dokuyucu veya yönetici ustaları, motif ve kompozisyonları hayallerinde oluşturur ve ona göre dokurlardı. İşte nakkaşlar tarafından hazırlanan düz kağıt üzerindeki taslakların, bu ustalar tarafından alışılageldiği düzen içinde, hayâlen, halıların boyutlarına göre dokunmak üzere kompoze edilmeleri, halıların Herat ekolünden çok, Osmanlı ekolünde oluşmasına da neden olmuştur.

15. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde oluşmaya başlayan ve bir anlamda Osmanlı saray sanatı ekolünü de oluşturan ve yönlendiren Nakkâşân Cemaati, 20. yüzyıla kadar etkinliğini sürdürmüş ve bu ekolde en belirleyici dönem 15.-17. yüzyıllar olmuştur. Bu dönemin bazı önemli nakkaşları; Fatih Sultan Mehmed döneminde Özbek asıllı Baba Nakkaş, Nakkâşi Sultanî Sinan Bey, II. Beyazıt döneminde Şebliżâde Ahmed, Şeyh Mustafa (Baba Nakkaş olarak da bilinir, aynı ailedendir),⁵ I. Selim zamanında Nakkâş Tacettin, Hasan Bali, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Kıncı Mahmud'tur. Gene bu döneme ait adı meçhul pek çok sanatkârın yanında Ahmed (Nakşi), Mustafa (Sai), Hasan Mısrî, İbrahim Çelebi, Galatalı Mimi Çelebi, Mehmed Bey, Ali, Hasan Kefeli, Hayati, Rahmi, Zatî gibi sanatkârların da varlığı bilinmektedir.⁶

Diğer taraftan zaman içinde İran'dan da Osmanlı Devletine sanatkâr gelmiştir. Ancak bunlar büyük olasılıkla Orta Asya Türk kökenli ve Herat ekolüne mensup, Timur'un Tebriz'i işgaliyle oraya götürdüğü veya Safeviler döneminde Herat'ın alınmasıyla Tebriz'e götürülen sanatçılardı. İran'dan gelen bu sanatçılardan en ünlüleri Şah Kulu ile Veli Can'dır. Bunlar nakkâşân cemaatinde üst düzeyde gelmiş sanatçılardı ve; "1525 tarihli Ehl-i Hıref defterinde Ressam Şah Kulu'nun emri altında 28 ressam ve 12 şakirdten mürekkep bir sanatkâr heyetinin mevcudiyeti....."⁷ şeklindeki bir açıklamadan, nakkâşân arasındaki konumları net bir şekilde belli olmaktadır. Şah Kulu ve Veli Can adlı nakkaşlar, bezemede Hatâî üslûbunun daha geliştirilmiş olan, Osmanlı ekolünde "Saz üslûbu" veya "Saz yolu üslûbu"⁸ (Resim: 5) diye adlandırılan yeni bir üslubu başlatmışlardır. Bezemelerin yapısal görünüşleri, Şah Kulu ile Veli Can'ın Tebriz'den gelmeleri, bu üslûbun Osmanlı'da İran tesiri olarak değerlendirilmezse de, bu üslûp bilhassa minyatür tarzı resimlerde görüleceği gibi Uzak Doğu'ya has "uzun, yumuşak kıvrık çizgi" tarzındadır (Resim:3-4). Ayrıca başlangıç olarak Tebriz ekolünü oluşturanın Herat ekolü olması, Herat ekolünün de Çin ve Uygur ekolü tesirinde olduğu, değerlendirmede gözden uzak tutulmamalıdır.

Saray nakkaşlarının çalışma yeri bugün için tam olarak bilinmemekle birlikte, bazı muğlak bilgiler de vardır. Bir açıklamada, Topkapı Sarayı Bâb-ı Hümayûn dışında, Arslanhane'nin yanında olabileceği ileri sürülmektedir.⁹ Evliya Çelebi ise;

⁵ "Baba Nakkaş", Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, İstanbul, 1983, cilt: 1, s.556.

⁶ Tahsin Öz, "Türk İşlemeleri ve Resim Dairesi", Güzel Sanatlar Dergisi, sayı: 4, 1942, s.39-47.

⁷ a. g. e., s.41.

⁸ Daha fazla bilgi için bkz. Nevber Gürsu, Türk Dokumacılık Sanatı: Çağlar Boyu Desenler, İstanbul, 1988, s.59-61.

⁹ Zeren Tanındı, Türk Minyatür Sanatı, İstanbul, 1996, s.17.

“Cihan nakkaşları: bir başnakkaş iş yeri vardır.

Arslanhane'nin üst tarafındaki kat kat kâgir hücrelerde otururlar...”¹⁰ demektedir.

Bu nakkaşların hazırladığı halı tasarımlarından, büyük ölçekli câmi ve sarayların taban halıları, Uşak'taki halı atölyelerine sipariş edilirken, seccâde boyutlarında ve saray sanatı ekolünü daha iyi yansıtan halılar İstanbul'da dokunmaktaydı.¹¹ Bu halılar yine Ehl-i Hıref teşkilatı içindeki Cemâat-i Kalîcebâfân-ı Hâssa (saray halı dokuyanlar cemaati) denilen bir teşkilat tarafından üretilmekteydi. Cemâat-ı Kalîcebâfân-ı Hâssa'nın kuruluş tarihi bugün için kesin olarak bilinmemekle birlikte, bazı kayıtlarda Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren saray teşkilatında cemaatin varlığına ait bilgilere rastlanmaktadır. Hatta bunların Fatih Sultan Mehmed döneminden Sultan I. Ahmed dönemine kadar geçen yaklaşık 150 sene içinde sayıları, adları ve aldıkları ücret kayıtlıdır. Buradan, Fatih Sultan Mehmed döneminde 2, Sultan II. Beyazıt döneminde 19, Yavuz Sultan Selim döneminde 14, Kanuni Sultan Süleyman döneminde 25, Sultan II. Selim döneminde 5, Sultan III. Murat döneminde 16, Sultan III. Mahmud döneminde 1 adet oldukları, ayrıca şakirdlerin de bulunduğu, yaklaşık 82 ustadın bazıları'nın iki sultan döneminde de görev yaptıkları anlaşılmaktadır.¹²

Sarayın talimatıyla yabancı ülkelerin krallarına hediye edilmek üzere halı üretimi de yapan Hassa Halı Dokuyanlar Cemaati'nin henüz, topluca saraya yakın bir atölyede mi, yoksa saraya bağlı olarak evlerinde mi üretim yaptıkları bilinmemektedir. Bunun yanı sıra bazı bilgiler konuyu belirli bir semte yönlendirmektedir. Sayın Prof.Dr. Oktay Aslanapa¹³ ve Sayın Bige Çetintürk'ün¹⁴ ittifak ettikleri yer, Fatih Medresesi ile Sultan Selim Medresesi arasında kalan ve bugün Halıcılar Caddesi olarak da varlığını sürdüren, o zamanki adıyla Kalıçeciler (semti)dir. Ancak bu semtin veya mahallenin ne zaman oluştuğu kesin olarak bilinmemektedir.

İstanbul'un fethinden 20 gün sonra Fatih Sultan Mehmet, Beyazıt'ta sarayının yapılmasını emreder ve vezirler, devlet ricâli, ulemâ, vd. şehrin muhtelif yerlerine câmi ve mescid inşa ettirirler ve yeni mahallelerin oluşması başlar. Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerinden halk, şehirde yer yer iskân edilerek, Fatih Sultan Mehmed döneminde 181 mahalle teşekkül ettirilirken,¹⁵ Kalıçeciler semti henüz yoktur. Diğer taraftan Sultan I. Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın fetihleri, İstanbul'a sanat ve yetenekleri nedeniyle bir göçü gündeme getirmiştir. Sultan I. Selim'in Tebriz ve Kafkasya'nın bir kısmını fethettikten sonra çini

¹⁰ Mehmed Zilli oğlu, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Türkçe: Zuhuri Danışman, İstanbul, 1969, cilt 2, s.287.

¹¹ Oktay Aslanapa, a. g. e., s.209.

¹² Bige Çetintürk, “İstanbul'da 16. Asır Sonuna Kadar Hassa Halı Sanatkarları”, Türk Sanatı Araştırma ve İncelemeleri I, İstanbul, 1961, s.721- 730.

¹³ Oktay Aslanapa, a. g. e., s.143.

¹⁴ Bige Çetintürk, a. g. e., s.717.

¹⁵ Halim Baki Kunter, “Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri”, Vakıflar Dergisi, cilt: 4, sayı: 4, Ankara, 1968, s.246.

sanatçıların,¹⁶ yine Suriye ve Mısır'ı fethettikten sonra da oradan bazı zanaatkâr ve sanatkâr İstanbul'a yerleştirdiği bilinmektedir.¹⁷ Ayrıca Sultan Murat III, 1585 tarihli bir fermanla Kahire'den boyanmış yün ipliklerle 11 halı ustasının İstanbul'a gönderilmesini emreder.¹⁸ Anadolu'dan kısmî göç devam eder, yeni gelenlerin yerleştikleri semte geldikleri yerin adı verilerek şehir iskan edilir. Böylece 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyıl başlarında oluşan yeni semtler arasında büyük olasılıkla Kaliçeciler semti (bugünkü Halıcılar caddesi) kurulmuş olmalıdır. Büyük olasılıkla Hâssa Halı Dokuyanlar cemaati burada ikamet etmekte, evlerinde sarayın ihtiyacına göre nakkaşların çizdiği desenleri dokumaktaydılar. Bu fikri güçlendiren bir neden de aynı işi yapan atölye ve dükkânların, iskan olarak bir sokak veya mahallede bir arada bulunmaları ve bunun Osmanlı düzenine göre bir kural olmasıdır. Buna göre aynı işi yapanların oluşturduğu mahalleye veya sokağa o işin adı verilir ve öyle anılırdı. Çarşıların ve halıların pazarlandığı yerin Kapalıçarşı, Bedesten ve Kapalıçarşı civarındaki hanların olması nedeniyle Kaliçeciler semti, dokuyanların semti olmalıdır.

Cemâati Kaliçebâfân-ı Hâssa, ancak Sultan I. Ahmed devrine kadar devam etmiş ve o devirden itibaren ordunun sorguç ihtiyacını karşılamak üzere bu cemaatin yerini Cemâat-i Sorgucuyân-ı Hâssa almıştır. Hâssa Halı Dokuyanlar Cemâati'nin, Sorguçular Cemâati'ne dönüşmesinden ve yangından sonra bir süre metruk kalan semt, yeniden iskan edilmiş, Hâssa Halı Dokuyanlar Cemâati'nin yerini Hâssa Sorguçular Cemâati'nin almasına karşın, semt Kaliçeciler semti (mahallesi), Halıcılar Caddesi adı altında günümüze dek gelmiştir. Yeniden inşasından sonra, özel olarak az da olsa halıcılığa devam eden evlerin olup olmadığını bugün kesin olarak bilmiyoruz. Ancak aynı semtte devam edenlerin olabileceğini gündeme getiren veriler de vardır. O da, 1748 yangınında yandığına değinilen ve Kaliçeciler semtinde Sultan Selim medresesi yanında olduğu belirtilen "Kaliçeciler Köşkü" diye adlandırılan bir mekânın varlığıdır.¹⁹ Ancak ne için, kim tarafından ve ne zaman yapıldığı konusunda hiçbir bilgi bulunmayan bu mekân için Evliya Çelebi'nin; "Şehzade Camii, Cihangir Camii, Haseki Camii ve imareti, yeni Tersane, Halıcılar Köşkü'nde Sultan Selim Medresesi Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı binalardır"²⁰ şeklinde verdiği bilgiden de o devirde (17. yüzyıl) böyle bir binanın var olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Hâssa Halı Dokuyanlar cemaati yoktu, ama yine de yapılmıştı. Dolayısıyla bu köşk, olasılıkla dönüşümden ve büyük yangından sonra da, aynı semtte özel ve seçkin imalat yapan çok az sayıda kişinin halı dokuduğu kısmî bir atölye veya gene bu semt ve civarındaki evlerinde özel halı dokuyup, burada depoladıkları, devlet ricaline satış için sergiledikleri, gene saray tarafından himaye gören bir mekândır. Ancak buranın da 1748 yangınında yanmasından sonra, bugün için maalesef elimizde "Halıcılar Caddesi" adlı caddenin varlığından başka bir bilgi kalmamıştır.

¹⁶ Şerare Yetkin, Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi, İstanbul, 1986, s.4

¹⁷ "Selim I", Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedisi, İstanbul, 1969, cilt: 11, s.156.

¹⁸ Robert Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi, çev: Mehmet Ali Kılıçbay- Enver Özcan, Ankara, 1990, cilt: 1, s.44.

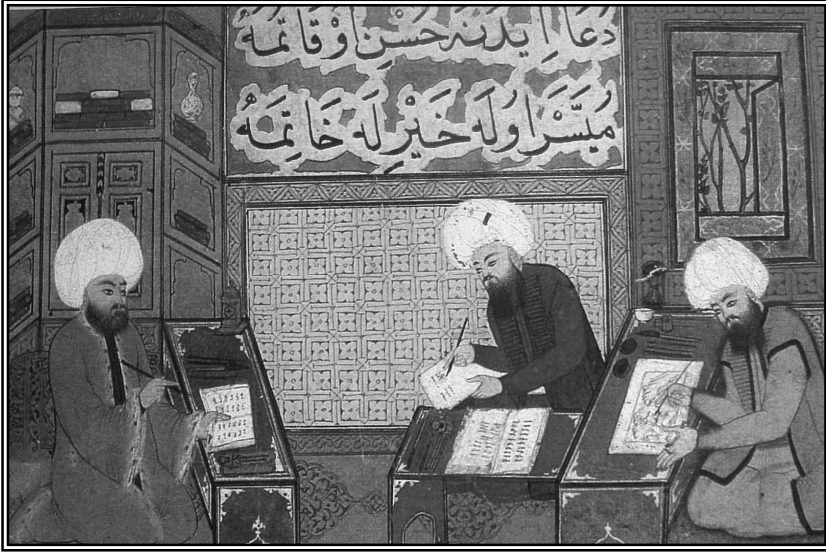
¹⁹ "İstanbul", Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedisi, İstanbul, 1969, cilt: 6, s.493.

²⁰ Mehmed Zilli oğlu, a. g. e., cilt: 1, s.165.

Cemâat-i Kalıçebâfân-ı Hâssa'nın Sultan I. Ahmed döneminde Cemâat-i Sorgucuyân-ı Hâssa'ya dönüştürülmesinden sonra, ikinci defa saraya bağlı halı üretimi, 19. yüzyılda sanayileşme hareketiyle kurulan Fabrikayı Hümayun'lardan Feshâne ve Hereke Fabrikası'nda yeniden gündeme gelir.

Feshâne Fabrikası Sultan II. Mahmut döneminde dokuma imalathanesi olarak kurulmuş; esas üretimi fes olan fabrikada, 1843'de bir atölye halinde halı üretimi başlamış ve 1914'e kadar devam etmiştir. Burada üretilen halıların bazılarında çerçeve içinde Feshane yazısı ve bazılarında da hem yazı, hem de tarih vardır.

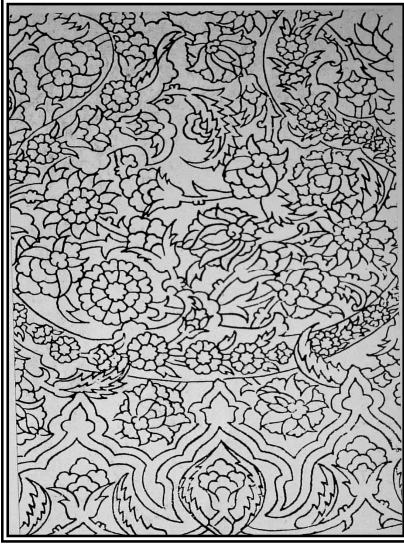
Hereke Fabrikası ise özel girişim olarak 1843'de Ohannes ve Bogos Dadyan biraderler tarafından yünlü ve ipekli dokuma fabrikası olarak kurulmuş, 1845'de Sultan Abdülmecid döneminde sarayın ihtiyaçlarını karşılamak üzere saraya devredilmiştir. 1891'de Uşak, Kayseri, Gördes ve Demirci'den halı ustaları getirilerek, halı kısmı da faaliyete geçmiştir²¹ ve üretimi günümüze dek sürmektedir. Ancak her iki fabrika da kuruluşundan itibaren doğulu ve batılı çeşitli ekollerin tesiri altında kalmıştır. Bir örnek olarak, bu devirde saray ve kasırların Barok ve Ampir tarzda inşa edilmesi, dolayısıyla halılarına da bunun yansımaları gösterilebilir. Buna karşın özellikle Hereke halıları, çok iyi bir düzeyde kaliteye sahip olmasıyla şöhret kazanmıştır.

Resim: 1- Nakkaş Hasan Paşa (sağ başta), Khaydar'ın avlanmasını çiziyor.²²

²¹ "Hereke", Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedisi, İstanbul, 1969, cilt: 5, s.789.

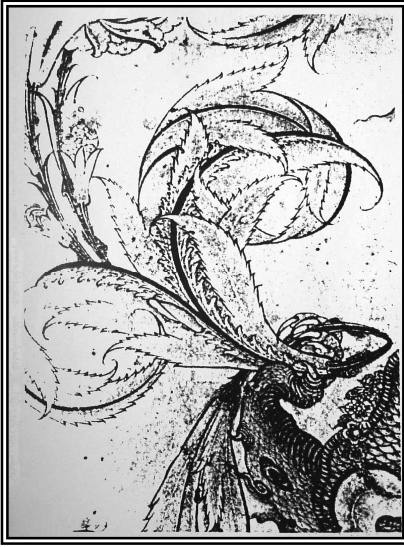
²² Şehnâme-i Sultan Mehmed III, TSM. H 1609, s.74 a.; Zeren Tanındı, Siyer-i Nebi, İslam Tasvir Sanatında Hz.Muhammed'in Hayatı, İstanbul, 1984, s.22, Min. XIII.

Resim: 2 - Hatâî üslûbunda kompozisyon.²³

Resim: 3 -Saz Yolu Üslûbu'nda süsleme tarzı çizim.²⁴

Resim: 4 - Saz Yolu Üslûbu'nda süsleme tarzı çizim.²⁵

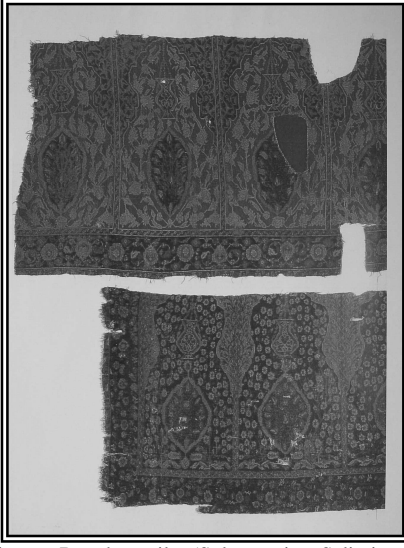
Resim: 5 - Saz Yolu Üslûbu'nda kaftan kumaşından detay.²⁶

²³ Celal Esad Arseven, Türk Sanatı, İstanbul, 1970, s.210.

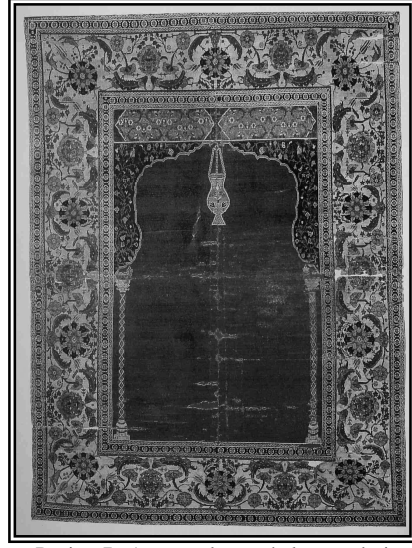
²⁴ Walter B. Denny, "Dating Ottoman Turkish Works in the Saz Style", Muqarnas, 1983, s.108, lev. 8.

²⁵ Walter B. Denny, "Dating Ottoman Turkish Works in the Saz Style", Muqarnas, 1983, s.108, lev. 7.

²⁶ Jennifer Wearden, "The Saz Style", Halı, cilt: 1, sa.:30, s.27.

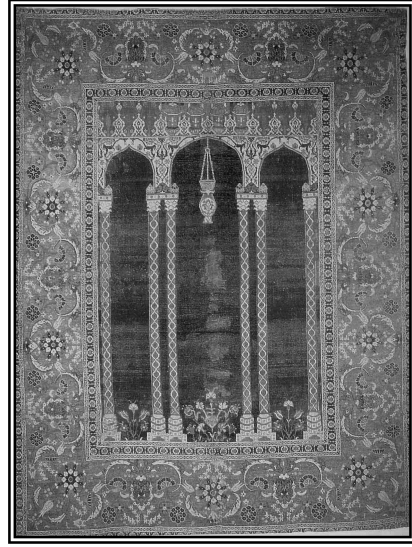
Resim: 6 - Büyük camiler (Süleymaniye, Selimiye gibi) için Uşak'ta dokutturulmuş saf seccadelerden iki örnek.²⁷

Resim: 7 - 16. yüzyıl saray halı seccadesi (büyük olasılıkla İstanbul imalatı).²⁸

Resim: 8 - 16. yüzyıl saray halı seccadesi (büyük olasılıkla İstanbul imalatı).²⁹

Resim: 9-16. yüzyıl saray halı seccadesi (büyük olasılıkla İstanbul imalatı).³⁰

²⁷ Her ikisi de 17. yüzyıl başı, Selimiye Camii'nden getirilmiş, Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndedir. Nazan Ölçer, Turkish Carpets from the 13th- 18th Centuries, İstanbul, 1996, s.166.

²⁸ 168 x 132 cm. boyutlarındadır. Cincinnati Art Museum'dadır. Volkmar Gantzhorn, Orientalische Teppiche, Almanya, 1998, s.490, res.685.

²⁹ 183 x 117 cm. boyutlarındadır. Wien Angewandte Kunstmuseum'dadır. Ian Bennet, "The Emperor's Old Carpets", Halı, sa.:31, 1986 (Kapak resmi).

³⁰ 168x127 cm. boyutlarındadır. New York The Metropolitan Art Museum'dadır. Volkmar Gantzhorn, Orientalische Teppiche, Almanya, 1998, s.488, res.683.